

MIECZYŚLAW MARKOWSKI (Kraków)

ZNAJOMOŚĆ KOMENTARZA MARSYLIIUSZA Z INGHEN DO *SENTENCJI* PIOTRA LOMBARDA U KRAKOWSKICH TEOLOGÓW ŚREDNIOWIECZNYCH

Marsyliusz z Inghen (zm. 1396) rozpoczął studia teologiczne przypuszczalnie już po roku 1366 na Uniwersytecie Paryskim, gdzie jako znakomity mówca gromadził na swoich wykładach tłumy żaków żądnych wiedzy filozoficznej. W tym czasie bakcył nowatorskich i radykalnych idei Wilhelma z Ockham toczył coraz to bardziej teologię paryską. Chociaż niektórzy teolodzy zafascynowali się jego doktryną teologiczną, to swoje poglądy przedstawiali w postaci bardziej umiarkowanej. Niemniej w wyniku tego w Paryżu pojawiła się nowa teologia, u podstaw której znajdował się okhamowski sceptycyzm, krytycyzm, probabilizm i praktycyzm. Ten nowy nurt w dziedzinie paryskiej teologii można by nazwać umiarkowanym okhamizmem lub nominalizmem drugiej połowy XIV wieku. Nie to było przyczyną opuszczenia przez Marsyliusza z Inghen Uniwersytetu Paryskiego. Gdy dnia 23 października 1385 roku rzymski papież Urban VI wydał bullę na założenie czterowydziałowego uniwersytetu w Heidelbergu, Marsyliusz z Inghen zajął się jego organizowaniem. Kiedy 18 października 1386 roku nastąpiło uroczyste otwarcie tej uczelni, został jej pierwszym rektorem. Urząd ten sprawował do 1392 i potem jeszcze w 1396 roku. Nadawszy właściwy bieg nowo utworzonemu Studium Generalnemu w Heidelbergu i wykładając nadal filozofię, Marsyliusz mógł pomyśleć o dalszej karierze naukowej. Jej szczytem było uzyskanie stopnia doktora i tytułu profesora teologii. Pierwszym profesorem na wydziale teologii Uniwersytetu Heidelberskiego był flamandzki cysters Reginald z Alva¹. Już 31 stycznia 1387 roku² z Pragi do Heidelbergu przybył doktor teologii Konrad z Soltau³, gdzie pozostał do 1399 roku. Pragę opuścił też Mateusz z Krakowa i w 1396

¹ C. L a v e r r e n z, *Die Medaillen und Gedächtniszeichen der deutschen Hochschulen. Ein Beitrag zur Geschichte der Universitäten Deutschlands*, Auflage, Berlin 1887, s. 10.

² J. F. H a u t z, *Geschichte der Universität Heidelberg*, I-II, Mannheim 1862 (reprint: Hildesheim New York 1980), s.158.

³ A. K l u g e, *Die Universitäts-Sebstverwaltung. Ihre Geschichte und gegenwärtige Rechtsform*, Frankfurt/Main 1958, s. 24.

roku pojawił się na Uniwersytecie Heideberskim, by na nim uczyć teologii⁴. Przed 23 czerwca 1396 roku Marsyliusz z Inghen uzyskał doktorat teologii jako pierwszy na tej uczelni⁵.

Podobnie jak w filozofii, tak i w teologii okazał się też płodnym pisarzem. W filozofii komentował wszystkie podstawowe dzieła Arystotelesa. Na swój, dosyć oryginalny sposób kontynuował nową szkołę. Ujawniło się to najbardziej w filozofii moralnej, w której, wychodząc z założeń etyki burydanowskiej, zaprezentował jednak własną doktrynę szczęśliwości⁶. W logice nawiązywał do Jana Burydana. Zmodyfikowane poglądy tego filozofa, Alberta Rickmersdorfa z Saksonii i Mikołaja z Oresme ujawniły się w zaprezentowanej przez niego filozofii przyrody. Jego zapatrywania metafizyczne są dopiero opracowywane⁷.

Jako bakałarz biblijny Marsyliusz z Inghen napisał komentarz do Ewangelii według św. Mateusza⁸. Owocem kursorycznych wykładów problematyki poruszanej w *Sentencjach* Piotra Lombarda jest obszerny komentarz napisany w formie kwestii do tego dzieła⁹. Komentarz ten powstał w Heidelbergu w latach 1392–1394¹⁰. W wykładach wstępnych Marsyliusz prowadził dysputę ze współczesnymi zwolennikami szkotyizmu, Heilmannem Wunnenbergem i Janem Holzsadlem. Już w swoich filozoficznych pismach Marsyliusz z Inghen przytaczał różne opinie i przez to nie zawsze przedstawiał koherentną doktrynę. W jego komentarzu do *Sentencji* Piotra Lombarda ta sprawa jest jeszcze o wiele bardziej skomplikowana. Pragmatyczne podejście Marsyliusza w komentowaniu tego dzieła sprawiło, że jego poglądy zmieniają się nie tylko od książki do książki, lecz także od kwestii do kwestii.

⁴ P. C l a s e n, E. W o l g a s t, *Kleine Geschichte der Universität Heidelberg*, Berlin–Heidelberg–New York 1983, s. 12.

⁵ H. D e n i f l e, E. C h a t e l a i n, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, III, Parisii 1897, nr 1356, s. 188; G. R i t t e r, *Studien zur Spätscholastik*, I: *Marsilius von Inghen und die okkamistische Schule in Deutschland*, Heidelberg 1921, s. 11.

⁶ M. M a r k o w s k i, *Doktryna homo felicitabilis na tle późnośredniowiecznych tendencji filozoficznych*, „*Studia Warmińskie*” 29:1992, s. 40–42.

⁷ K. W ó j c i k, *Le sujet de la métaphysik d'après le Commentaire de Marsile d'Inghen sur la «Metaphysique» d'Aristote*, [w:] *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung*. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius von Inghen-Kongresses, hrsg. von S. W i e l g u s, Lublin 1993, s. 217, 226.

⁸ R. B e r n d t, *Marsilius von Inghen als Erklärer des Matthäus-Evangeliums*, [w:] *Semper apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986*. Festschrift in sechs Bänden. I: *Mittelalter und frühe Neuzeit 1386–1803*, hrsg. von W. D o e r r, Berlin–Heidelberg–New York–Tokyo, s. 74–80.

⁹ M. J. F. M. H o e n e n, *Einige Notizen über die Handschriften und Drucke des Sentenzenkommentars von Marsilius von Inghen*, „*Recherches de Théologie ancienne et médiévale*” 56:1989 s. 117–163.

¹⁰ M. J. F. M. H o e n e n, *Neuplatonismus am Ende des 14. Jahrhunderts. Die Prinzipien zum Sentezenkommentar des Marsilius von Inghen*, [w:] *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung*. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius von Inghen-Kongresses, hrsg. von S. W i e l g u s, Lublin 1993, s. 165.

W ten sposób stworzył dzieło ogromnych rozmiarów, w którym jak w kalejdoskopie do głosu dochodzą teolodzy z różnych czasokresów i rozmaitych szkół. Z trzynastowiecznej tradycji teologicznej obok Bonawentury jest także Tomasz z Akwinu jako przedstawiciel wspólnej opinii (*opinio communis*) niekiedy cytowany, zwłaszcza w czwartej księdze przy omawianiu sakramentów. Z XIV wieku na uwagę zasługuje Grzegorz z Rimini, jak i idący często za Bonawenturą Tomasz ze Strasburga, którego poglądy są Marsyliuszowi najbardziej pokrewne. Związki z nową szkołą (*via moderna*) w komentarzu Marsyliusza z Inghen ujawniły się przede wszystkim w tym, że nawiązywał do osądu rozumu przyrodzonego (*ratio naturalis*), na co szczególną uwagę zwracał Jan Burydan i przedstawiciele jego szkoły, i że opierał się na wierze, jak tego żądał Wilhelm z Ockham, chociaż jego zapatrywania podobnie jak i Jana Dunsza Szkota nie odegrały chyba u niego zasadniczej roli. W ten sposób Marsyliusz z Inghen ze swojego komentarza do *Sentencji* stworzył ogromne kompendium, w którym zreferował wiele ważnych opinii ze średniowiecznej tradycji teologicznej. Uczynił to i ze względów erudycyjnych, i z racji wyrobienia sobie lepszego osądu przy rozpatrywanych zagadnieniach teologicznych. W konkretnych sprawach bowiem opowiadał się za rozwiązaniem, które wydawało mu się najbardziej prawdopodobne, jak tego nakazywał czternastowieczny probabilizm nowej szkoły (*via nova*). Tym samym przygotował podatny grunt dla rozwoju wspólnej drogi (*via communis*) XV wieku. Wobec tego powstaje problem, jaka była znajomość jego komentarza do *Sentencji* Piotra Lombarda w późnym średniowieczu. Na to do tej pory nie podejmowane pytanie ma w jakiejś mierze odpowiedzieć ten artykuł, zajmujący się znajomością tego komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda u średniowiecznych teologów krakowskich.

Znajdujące się w Bibliotece Jagiellońskiej przekazy rękopiśmienne z komentarzem Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda są znane już od dłuższego czasu¹¹. Z jego pryncypiów do pierwszych trzech ksiąg *Sentencji* korzystał Tomasz ze Strzempina w latach 1441–1442 na Uniwersytecie Krakowskim¹². Zachowały się one w ręk-

¹¹ W. Wiśłocki, *Katalog średniowiecznych rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1, Kraków 1877, s. 383–384; *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, collegit, disposuit, edidit F. Stegmüller, tomus I: *Textus*, tomus II: *Indices*, Würzburg 1947; M. Gołaszewska, J. B. Korolec, A. Półtawski, Z. K. Siemiątkowska, I. Tarnowska, Z. Włodek, *Commentaires sur les Sentences. Supplement au Repertoire de F. Stegmüller*, „*Mediaevalia Philosophica Polonorum*” 2:1958 s. 25; por. M. Markowski, *Katalog dzieł Marsyliusza z Inghen z ewidencją rękopisów*, „*Studia Mediewistyczne*” 25:1988 s. 111–112; M. J. F. M. Hoenen, *Einige Notizen...*, s. 119–120.

¹² M. Markowski, *Katalog dzieł...*, s. 112; M. J. F. M. Hoenen, *Einige Notizen...*, s. 124, 127

kopiściennych zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej¹³. Przed uzyskaniem krakowskiego biskupstwa Tomasz był kanonikiem i scholastykiem gnieźnieńskim. Sporządzając swój testament, przekazał tej kapitule aż 26 kodeksów z dziełami o treści prawniczej i głównie teologicznej. Do Gniezna przewieziono je w 1461 roku¹⁴. Ze sporządzonego w tym roku spisu wynika, że wśród nich były komentarze Tomasza do drugiej, trzeciej i czwartej księgi *Sentencji* Piotra Lombarda. Te dzieła nabierają szczególnego znaczenia, gdyż są jego autografami¹⁵. Do dnia dzisiejszego zachował się komentarz do trzeciej¹⁶ i czwartej¹⁷ księgi *Sentencji* Piotra Lombarda w Bibliotece Katedralnej w Gnieźnie. Poza wykładami wstępnymi Tomasza ze Strzempina posiadają one doniosłe znaczenie do bliższego poznania jego poglądów teologicznych. Należałoby przede wszystkim zbadać, w jakim stopniu są one zależne od analogicznego komentarza Marsyliusza z Inghen. Spośród dzieł teologicznych przekazanych przez Tomasza ze Strzempina do Gniezna

¹³ T o m a s z z e S t r z e m p i n a, *Principium super I librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska (= BJ), rkp. 1199, s. 457, 461–464; t e n ż e, *Principium super II librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. BJ 1199, s. 400, t e n ż e, *Principium super III librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. BJ 1199, s. 480–495; t e n ż e, *Principium super IV librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. BJ 1199, s. 480, 496–510.

¹⁴ J. R y ł, *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, „Archiwa, biblioteki i muzea kościelne” 32:1976, s. 221.

¹⁵ „Acta V. Capit. Registrum librorum per bone memorie dominum Thomam Strzampinsky... Item lecturas super tertio et secundo et quarto *Sententiarum* in parvis tribus libellis, in albis pellibus cum metris distincionum glozatis, de manu mea” (Archiwum Archidiecezjalne Gnieźnieńskie, Archivum Capituli, B 15, k. 155 [29.10.1461]; por. J. R y ł, *Biblioteka Katedralna...*, s. 221 (przypis 264).

¹⁶ Gniezno, Biblioteka Katedralna (= BKat), rkp. 166, lat., a. 1443, membr., cm 16×11, f. 326, manu Thomae de Strzempino exaratus; f. 1v: „Lectura super tercio. Liber Thome de Strampino, 1443. Pro ecclesia Gneznsensi”, f. 2r–326v: [T h o m a s d e S t r z e m p i n o, *Quaestiones super III librum Sententiarum Petri Lombardi*] „In nomine Domini nostri Jhesu Christi, qui est via, veritas et vita. – Circa incium tercii libri *Sententiarum* queritur, utrum adveniente plenitudine ...x... pertinet ad eos pro [...] immobiles qualis secundus” (J. R y ł, *Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Archiwa, biblioteki i muzea kościelne” 45:1982, s. 104; por. T. T r z c i ń s k i, *Katalog rękopisów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie aż do początku wieku XVI*, Poznań 1910, s. 102–103).

¹⁷ Gniezno, B. Kat., rkp. 165, lat., a. 1434, membr., cm 16×10,5, f. 467, manu Thomae de Strzempino exaratus, f. Iv: „Lectura super quarto. Thome de Strampino liber 1443. Pro Ecclesia Gnesnsensi”, f. 1r–67r: [T h o m a s d e S t r z e m p i n o, *Quaestiones super IV librum Sententiarum Petri Lombardi*]. „In nomine Domini nostri Jhesu Christi, qui est via, veritas et vita. – Expedito primo, videlicet recommendatione quarti libri *Sententiarum* venio ad secundum et moveo istam questionem, utrum divina sacramenta pro quolibet statu nostro instituta ad salutem generis humani conferebant gratiam in ipsorum suscepcione ...x... per infinita secula seculorum, amen. Deo gracias” (J. R y ł, *Katalog rękopisów...*, s. 104; por. T. T r z c i ń s k i, *Katalog rękopisów...*, s. 103).

wypada wymienić jeszcze *Sentencje* Piotra Lombarda¹⁸ i komentarz zawierający konkluzje Tomasza z Akwinu¹⁹ do tego popularnego średniowiecznego podręcznika z zakresu teologii. Wśród kodeksów legowanych w Bibliotece Katedry Krakowskiej nie ma również komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda²⁰. Niemniej nie ulega najmniejszej wątpliwości, że Tomasz ze Strzempina znał ten komentarz i z niego korzystał.

Jan z Dąbrówki, który w latach 1439–1441 objaśniał *Sentencje* na podstawie własnego, zachowanego w autografie, komentarza do tego dzieła, skopiował w tym czasie także komentarz Marsyliusza z Inghen do pierwszej²¹, drugiej²² i trzeciej²³ księgi *Sentencji* Piotra Lombarda. Ażeby te kopie sporządzić, w Krakowie musiała istnieć odpowiednia podstawa. Ta nie dochowała się do naszych czasów. Odnośnie tego, kto ją mógł do Krakowa z zagranicy przywieść, można snuć tylko przypuszczenia.

Pierwsza hipoteza, jaką można wysunąć odnośnie do przywiezienia z zagranicy do Polski komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda, prowadzi do Mateusza z Krakowa (zm. 5.03.1410). Był praskim doktorem teologii z końca 1381 roku. Jako profesor z tej dziedziny działał na Uniwersytecie Praskim, wyjąwszy dłuższą przerwę w latach 1390–1391, kiedy to przebywał w Krakowie w związku ze staraniami o utworzenie wydziału teologii. W 1396 roku przeniósł się z Pragi na Uniwersytet Heidelberski, gdzie od 1387 roku wykładał teologię jego praski kolega Konrad z Sołtowa, autor komentarza do *Sentencji*, napisanego pod wpływem Tomasza ze Strasburga, a zwłaszcza Henryka Tottinga z Oyty²⁴. Nie jest wykluczone, że Mateusz z Krakowa wraz z tym profesorem brał udział przy promocji doktorskiej Marsyliusza z Inghen. Przebywając w Heidelbergu, Mateusz mógł się zapoznać czy nawet nabyć obszerny komentarz Marsyliusza do *Sentencji*. Być może, że posiadał nawet jego czystopis. Gdy na wezwanie biskupa Piotra Wysza przed 29 października 1397 roku przyjechał do Krakowa, by w nim organizować nauczanie teologii na poziomie uniwersyteckim²⁵, mógł już wtedy przywieść komentarz

¹⁸ „Item textum *Sententiarum* in papiro...” (Archiwum Archidiecezjalne Gnieźnieńskie, Archivum Capituli, B 15, k. 155).

¹⁹ „Item conclusiones beati Thomae super *Sentencias* in papiro...” (tamże).

²⁰ por. I. P o l k o w s k i, *Katalog rękopisów kapitulnych Katedry Krakowskiej*. Część pierwsza: *Kodeksa rękopiśmienne 1–228*, Kraków 1884.

²¹ Tamże, rkp. 1581, k. 1r–9r (tytuły kwestii), k. 10–316r (komentarz).

²² Tamże, rkp. 1268, k. 1r–6r (tytuły kwestii), k. 7r–272v (komentarz); rkp. 1581, k. 316r–321r (prolog).

²³ Tamże, rkp. 1580, k. 1r–4v (tytuły kwestii), k. 5r–218r (komentarz).

²⁴ A. L a n g, *Konrad von Soltau*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, VI, Freiburg² 1961, kol. 473.

²⁵ M. M a r k o w s k i, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Kraków 1996, s. 63.

Marsyliusza do *Sentencji* do swojego rodzinnego miasta. Kiedy je na wiosnę 1399 roku opuszczał, mógł to dzieło pozostawić na odnawianej krakowskiej uczelni jako załączek zbiorów teologicznych. Żeby ta hipoteza mogła się ostać, trzeba by wykazać, że krakowscy bakałarze-sentencjariusze korzystali z komentarza Marsyliusza do *Sentencji* już przed 1439 rokiem, kiedy to Jan z Dąbrówki zaczął to dzieło kopiować.

Jeżeli by nie dało się udowodnić, że krakowscy bakałarze i doktorzy teologii nie korzystali z komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda przed rokiem 1437, to trzeba by postawić hipotezę, że dzieło to za granicą zakupił Tomasz ze Strzempina (zm. 22.09.1460), który w latach 1433–1436 brał czynny udział na soborze powszechnym w Bazylei²⁶. W tym ostatnim roku posłował do papieża Eugeniusza IV. Dnia 9 stycznia 1437 wygłosił mowę w Bolonii. Podczas pobytu na soborze i we Włoszech zakupił szereg książek, które przywiózł do Krakowa. Nie jest wykluczone, że wśród nich był komentarz Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda. Komentarz ten nie zachował się do dnia dzisiejszego w Krakowie. Z krakowskich bakałarzy teologii Jan z Dąbrówki był pierwszym, który to dzieło Marsyliusza wykorzystał do celów dydaktycznych na Wydziale Teologii Uniwersytetu Krakowskiego.

Jan z Dąbrówki (zm. 11.01.1472) przygotował się solidnie do kursorycznych wykładów problematyki teologicznej poruszanej w *Sentencjach* Piotra Lombarda. Nawiązując do komentarza Benedykta Hessego do tego popularnego podręcznika, napisał także własny komentarz, który zachował się nawet w autografie²⁷. Tym jednak nie zadowolił się. W swoim stosunkowo dosyć dużym księgozborze posiadał jeszcze kilka innych, obcych komentarzy do *Sentencji*. Z ich autorów na uwagę zasługuje Piotr z Tarantazji (późniejszy papież Innocenty V), wykładający je w latach 1256–1258 na Uniwersytecie Paryskim, karmelita Michał z Bolonii, Tomasz z Akwinu, Bonawentura i Marsyliusz z Inghen²⁸. Przepisany przez Jana z Dąbrówki komentarz tego ostatniego teologa do trzech pierwszych ksiąg *Sentencji* był przez niego studiowany w latach 1439–1441, o czym świadczą glosy i uwagi na marginesach. Była to więc dobra znajomość omawianego dzieła Marsyliusza z Inghen przez teologa krakowskiego.

Od Jana z Dąbrówki studia uniwersyteckie w Krakowie rozpoczął wcześniej Paweł z Pyskowic (zm. 1470). Za tym poszło też zdobycie stopnia magistra filozofii (1422) i uzyskanie bakalaureatu biblijnego już w 1433 roku. Potem nastąpiła dłuższa przerwa w studiach teolo-

²⁶ Tamże, s. 149.

²⁷ Rkp. BJ 1764, k. 174r–411v; por. M. M a r k o w s k i, *Dzieje...*, s. 158.

²⁸ Por. W. S z e l i ń s k a, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław 1966, s. 71.

gicznych. *Sentencje* Piotra Lombarda objaśniał Paweł dopiero w latach 1442–1444²⁹. Jako uczeń Wawrzyńca z Raciborza interesował się kwestiami teologicznymi Franciszka z Brzegu. Nie tylko je przepisywał, ale i studiował, opatrując je niejednokrotnie własnymi glosami, w których nawiązał także do Marsyliusza z Inghen³⁰.

Jest wątpliwe, aby Tomasz ze Strzempina (zm. 22.09.1460) korzystał ze sporządzonej przez Jana z Dąbrówki kopii komentarza Marsyliusza z Inghen. Był właścicielem przypuszczalnie własnego egzemplarza, o którym była wyżej mowa. Tomasz ze Strzempina, magister filozofii z 1427 r. i doktor prawa kanonicznego z 6 czerwca 1432 r., zajął się teologią dopiero po powrocie z soboru bazylejskiego. Mając takie wykształcenie, uzyskał stopień bakałarza biblijnego bez uprzednich studiów teologicznych. Dobrze znane są daty rozpoczęcia przez niego objaśnień poszczególnych ksiąg *Sentencji* Piotra Lombarda. Aż w podwójnym przekazie rękopiśmiennym zachowały się jego wykłady wstępne³¹, które napisał na podstawie komentarza Marsyliusza. Do naszych czasów przetrwał też komentarz Tomasza do trzeciej³² i czwartej³³ księgi *Sentencji*. Stopień doktora teologii uzyskał 31 stycznia 1443 roku i objął profesurę na Wydziale Teologii, na którym wykładał do nominacji na biskupstwo krakowskie, czyli do 25 stycznia 1456 roku. Nie wiadomo, czy w czasie wykładania teologii też opierał się na dziele Marsyliusza z Inghen.

Gdy 11 stycznia 1472 roku zmarł Jan z Dąbrówki, ogromny jego księgozbiór, liczący ponad 88 kodeksów rękopiśmiennych³⁴, przeszedł do zbiorów bibliotecznych Uniwersytetu Krakowskiego. Nie trwało wcale długo, gdy Maciej z Szydłowa (zm. 21.12.1519)³⁵, kantor Kole-

²⁹ M. M a r k o w s k i, *Dzieje...*, s. 154.

³⁰ Przy napisanej około 1417 roku kwestii Franciszka z Brzegu „Utrum ex dictis sacre scripture possunt colligi certa noticia” uczynił w późniejszym czasie następującą uwagę: „Et secundum Marsilium in scripto secundi [libri] distincione 35 hec sunt condiciones peccati comissi, vide eius secunda littera” (rkp. BJ 1587, k. 92r). Na to, jak i na glosy Macieja z Szydłowa, zwróciła moją uwagę dr M. Kowalczyk, za co jej serdecznie dziękuję.

³¹ T o m a s z z e S t r z e m p i n a, *Principium super I librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. BJ 1199, s. 457–470; rkp. 2234, k. 1r–9r; *Principium super II librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. 1199, s. 471–479; rkp. 2234, k. 9v–14r; *Principium super III librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. 1199, s. 480–495; rkp. 2234, k. 14r–19r; *Principium super IV librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, rkp. 1199, s. 496–510; rkp. 2234, k. 19v–24r.

³² T e n z e, *Quaestiones super III librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, Gniezno, BKat, rkp. 166, k. 2r–326v.

³³ T e n z e, *Quaestiones super IV librum «Sententiarum» Petri Lombardi*, tamże, rkp. 165, k. 1r–467r.

³⁴ P o r. W. S z e l i ń s k a, *Biblioteki...*, s. 68.

³⁵ J. W o l n y, *Maciej z Szydłowa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974, s. 37–38.

giaty Św. Floriana, pleban w Olkuszu, sławny kaznodzieja³⁶ i wielki miłośnik książek, zainteresował się tą spuścizną. Skorzystał z jego rękopisów zawierających komentarz Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda. Z jego zapisku wynika, że 22 lipca 1476 roku Maciej z Szydłowa miał³⁷ komentarz Marsyliusza do trzeciej księgi *Sentencji*. Drobne glosy Macieja świadczą o tym, że to dzieło studiował³⁸. Z jego notatki zamieszczonej na kodeksie zawierającym komentarz Marsyliusza do pierwszej księgi *Sentencji* można wnioskować, że jego problematyka była przedmiotem studiów jeszcze 8 marca 1494 roku³⁹. Potwierdzają to pozostawione przez niego liczne glosy⁴⁰. Przy tym wspominał o trzech doktorach teologii: Tomaszu z Akwinu, Idzim z Rzymu i Tomaszu ze Strasburga⁴¹. Bardzo liczne glosy Macieja z Szydłowa są widowym świadectwem, że komentarz Marsyliusza z Inghen do trzeciej księgi *Sentencji* był dogłębnie studiowany⁴². Z powyższego przeglądu można wnioskować, że Maciej z Szydłowa przynajmniej przez osiemnaście lat interesował się rękopiśmiennym komentarzem Marsyliusza z Inghen do pierwszych trzech ksiąg *Sentencji* Piotra Lombarda. Gdy ten komentarz ukazał się 1501 roku w Strasburgu w druku, Maciej nabył go i korzystał ze wszystkich czterech ksiąg drukowanego przekazu⁴³. Ze sporządzonego 23 grudnia 1507 roku spisu książek też wynika, że był właścicielem całego komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda⁴⁴. W 1498 roku Maciej z Szydłowa został kanonikiem krakowskim. Objął kanonię opartą na dochodach z prebendy łątkowskiej i przezna-

³⁶ Marcin Biem z Olkusza podał, że był to „insignis eloquentie predicator verbi Dei acceptissimus” (*Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*. Tomus I: *Ab anno 1400 ad annum 1489*, Cracoviae 1887, s. 173).

³⁷ „1476 Mercurii 22 Julij” (rkp. BJ 1580, na wewnętrznej stronie okładki dolnej).

³⁸ Tamże, k. 104rb, 106va.

³⁹ „1494 Saturni VIII Marcii, que fuit tunc Sabbato immediate ante Letare” (rkp. BJ 1581, k. 166v).

⁴⁰ Tamże, np. k. 62rb, 63rb, 71va, 72rb, 93rb, 166rb, 272rb–va, 274rb.

⁴¹ „Dico tres hic doctores, scilicet Thomam, Egidium Tho«mam» «de» Ar«gentina»” (tamże, k. 206va).

⁴² Rkp. BJ 1268 np. k. 9va, 11rb, 27rb, 28rb, 28rb, 42va, 47rb–vb, 60rb, 63rb, 64va, 65rb–va, 123va, 188rb, 190v, 191va, 198va, 199va, 203va, 204rb, 207va, 208rb, 209r–v, 210rb–va, 211va, 212rb–va, 213rb, 220rb, 229v, 231rb, 252va, 268rb, 269rb.

⁴³ Rkp. BJ 1259, por. np. na desce okładki dolnej wewnątrz i k. 237rb. Na podstawie oprawy stwierdzam, że z tym, wydrukowanym w 1501 r. egzemplarzem, zawierającym księgę I i II, całość stanowi książka BJ Teol. 11702 z III i IV księgą komentarza Marsyliusza do *Sentencji* Piotra Lombarda.

⁴⁴ „In nomine Domini. Amen. 1507 Iovis 23 Decembris. Quarta dominica Adventus Domini. Libri conscripti in stuba positi sub numero ad I^a...17 Marsilius Super primo et 2° Sentenciarum in uno et Super tercio et 4° in alio volumine asseribus etc.” (BJ cim. 5513); M. K o w a l c z y k, *Studia nad życiem i działalnością Macieja z Szydłowa*, „Folia historica Cracoviensia” 3:1996, s. 86–87

czoną w zasadzie dla teologów. Otrzymał ją z racji przejętej w 1492 roku predykatury na Wawelu. Ponieważ zdobytego przez niego za granicą stopnia doktora teologii nie nostryfikowano, nie inkorporowano go do grona teologów krakowskich. Prowadził wykłady jako nie należący do Wydziału Teologii. Wzmianki o głoszonych kazaniach i trzech wykładach⁴⁵, przypuszczalnie do *Sentencji*, mogłyby nawet świadczyć o tym, że zamierzał ponownie doktoryzować się z zakresu teologii na Uniwersytecie Krakowskim. Do Kolegium Większego przyjęto go dopiero w 1513 roku. Z powyższego przeglądu widać, że Maciej z Szydłowa przez bardzo długi czas interesował się poglądami teologicznymi Marsyliusza z Inghen. Jest wielce prawdopodobne, że rozpowszechniał je też podczas prowadzonych wykładów.

Michał Twaróg z Biestrzykowa (zm. 12.02.1520), który wszedł do krakowskiej korporacji teologów najpóźniej w 1505 roku⁴⁶, był właścicielem drukowanego w 1501 roku komentarza Marsyliusza z Inghen do wszystkich czterech ksiąg *Sentencji* Piotra Lombarda⁴⁷. Jest wątpliwe, aby początkodawca szkotyizmu w krakowskiej filozofii i teologii ten komentarz pilnie studiował. Miał go przypuszczalnie tylko ze względów erudycyjnych i przekazał go później do księgozbioru Kolegium Większego⁴⁸.

Blżej nie znany sentencjariusz krakowski korzystał z trzeciej i czwartej księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji*. Można o tym wnioskować z glos, które pozostawił na początku XVI wieku⁴⁹. Marcin Biem nabył później ten egzemplarz.

Marcin Biem z Olkusza (zm. 9.11.1540), chociaż zmarł później od Michała z Oleśnicy, to jednak *Sentencje* Piotra Lombarda objaśniał od 22 września 1513, z przerwą, aż do 22 kwietnia 1516 roku⁵⁰. Na ten okres przypadło jego zainteresowanie przynajmniej trzecią i czwartą księgą komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji*. Liczne glosy pozostawione przez niego są najlepszym świadectwem, że tę część komentarza intensywnie studiował⁵¹.

⁴⁵ Tamże, s. 75.

⁴⁶ M. M a r k o w s k i, *Dzieje...*, s. 205.

⁴⁷ „Legatus per magistrum Michaelem Parisiensem [...] pro libraria” (BJ ink. 2067, na k. tytułowej recto). Na podstawie oprawy i proweniencji stwierdzam, że z tym egzemplarzem całość stanowi książka BJ pod sygnaturą Teol. 7545, w której znajduje się komentarz do III i IV księgi *Sentencji* Piotra Lombarda. Potwierdza to też zapis własnościowy: „Iste liber legatus pro libraria theologorum per magistrum Michaelem Parisiensem” (BJ Teol. 7545 na przedniej karcie ochronnej recto).

⁴⁸ „Liber istius habitationis” [Collegii Maioris], tamże.

⁴⁹ BJ sygn. 39309, por. np. k. 353r, 361r, 362r, 363v, 369r, 370r, 371r, 372v, 374v, 377r–v, 378r, 379r–v, 380r–v, 519r, 535v.

⁵⁰ M. M a r k o w s k i, *Dzieje...*, s. 209.

⁵¹ BJ sygn. 39309, np. 433v, 538r, 536r, 556v, 572v–578r.

W liczącej około 70 kodeksów bibliotece Michała Sternberga z Oleśnicy (zm. 1.09.1527) przeważają dzieła o treści teologicznej⁵². Wiązało się to z jego studiami z zakresu teologii, których wszakże z powodu grasującej w Krakowie zarazy nie ukończył. W swoich zbiorach posiadał dzieło Marsyliusza z Inghen *Super quattuor librorum Sententiarum* w wydaniu Marcina Flacha z 1501 roku. Zamieszczone przez Michała z Oleśnicy w latach dwudziestych XVI wieku glosy przy piątej kwestii trzeciej księgi są świadectwem⁵³, że przynajmniej w minimalnym stopniu korzystał z komentarza Marsyliusza do *Sentencji* Piotra Lombarda⁵⁴. Z tym egzemplarzem całość stanowi – jak już zaznaczyłem – obecny inkunabuł Biblioteki Jagiellońskiej 1259, w którym znajdują się dwie pierwsze księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda i który należał do Macieja z Szydłowa, korzystał z niego także Michał z Oleśnicy jako sentencjariusz. Świadczą o tym pozostawione glosy w tym egzemplarzu⁵⁵. Należy wszakże dodać, że z komentarza Marsyliusza korzystał raczej ze względów erudycyjnych. Zasadniczym dziełem, na podstawie którego objaśniał *Sentencje*, był koloński teolog Arnold Haldrein Vesaliensis (zm. 1534)⁵⁶. Jego wydane w 1515 roku w Lipsku⁵⁷ *Epitomata quattuor librorum „Sententiarum”*, w których poza Platonem i Arystotelesem są cytowani tylko tacy ojcowie Kościoła jak Ambroży, Augustyn i Hieronim i które odzęgają się od kontrowersji doktrynalnych, opatrzył glosami wyjaśniającymi tekst komentarza. Nawiązanie do takiego skrótu należy uznać za minimalizm w krakowskiej teologii.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt posiadania komentarza Marsyliusza do *Sentencji* przez Adama Tuszkowskiego, zwanego też Tus-sinus, z Tarnowa (zm. 1.02.1546). Na Uniwersytet Krakowski zapisał się on w 1513 roku. Magistrem filozofii został dopiero w 1526 roku. Stopień doktora medycyny uzyskał w 1533 roku przypuszczalnie we Włoszech. Zasłynął jako wybitny nauczyciel astronomii, którą zajmował się od 1528 roku – aż śmierci na apopleksję⁵⁸. Do tej pory nie było wiadome, że zamierzał on podobnie jak znany astronom Mikołaj

⁵² W. S z e l i ń s k a, *Biblioteki...*, s. 249–250.

⁵³ BJ ink. Theol. 11702, k. 369rb, 378r–v i 380r.

⁵⁴ Por. W. S z e l i ń s k a, *Biblioteki...*, s. 253 (przypis 282).

⁵⁵ M a r s y l i u s z z I n g h e n, *Quaestiones super I–II libros „Sententiarum” Petri Lombardi*, BJ, ink. 1259, np. k. 219r–221r, 223v–225r.

⁵⁶ F. S t e g m ü l l e r, *Repertorium...*, I, s. 42, nr 80, 1.

⁵⁷ „Finis Epithomatum super quattuor libris *Sententiarum* Lipsi impressorum per Wuolfgangum Monacensem anno domini natalis millesimo quingentesimo decimo quinto” (rkp. BJ Teol. 1329).

⁵⁸ M. M a r k o w s k i, *Repertorium bio-bibliographicum astronomorum Cracoviensium medii aevi*, „*Studia Mediewistyczne*” 27:1990 z. 1 s. 11–116.

z Szadka (zm. 1565)⁵⁹ studiować także teologię. Takie przypuszczenie mógłby sugerować posiadany przez Adama z Tarnowa komentarz Marsyliusza z Inghen do wszystkich czterech ksiąg *Sentencji* Piotra Lombarda. Komentarz ten zachował się w tym przypadku w całości jako *Quaestiones Marsilij super quattuor libros Sententiarum*⁶⁰ w druku strasburskim Marcina Flacha z 1501 roku. Jest charakterystyczne, że drogą testamentu komentarz ten przeszedł do zbiorów wikariuszy kolegiaty Św. Anny w Krakowie⁶¹.

Z podanych wyżej danych można wnioskować, że do Krakowa najpierw sprowadzono przypuszczalnie tylko trzy pierwsze księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* Piotra Lombarda. Nastąpiło to może już w październiku 1397 roku, a w każdym razie przed 1439 rokiem. W pierwszym przypadku w rachubę mógłby wejść Mateusz z Krakowa, w drugim – co jest prawdopodobniejsze – komentarz ten z zagranicy przywiózł Tomasz ze Strzempina. Posłużył on Janowi z Dąbrówki do sporządzenia nowej krakowskiej kopii. Egzemplarz zagraniczny nie dochował się do naszych czasów. Maciej Schürer, krakowski bakałarz z 1491 i magister z 1494 roku, opuszczając Uniwersytet Krakowski, nie sporządził nowej kopii tego dzieła, jak sugeruje M. Hoenen⁶², lecz zabrał jego zagraniczny pierwopis, który stał się prawdopodobnie podstawą druku strasburskiego w 1501 roku⁶³. Wszystkie druki zachowane do dnia dzisiejszego w Bibliotece Jagiellońskiej pochodzą właśnie z tego roku. Są to więc postincunabula. Na Uniwersytecie Krakowskim komentarz Marsyliusza z Inghen do *Sentencji* był znany teologom przynajmniej przez sto kilkanaście, a może nawet blisko sto pięćdziesiąt lat. Do tej pory jest to pierwsza znana uczelnia, na której spotkał się z tak długą, bo sięgającą aż do 1546 roku, recepcją.

⁵⁹ Tenże, *Stopniowa przewaga astrologii nad astronomią w pierwszej połowie XVI wieku w Uniwersytecie Krakowskim*, [w:] J. Dobrzycki, M. Markowski, T. Przytkowski, *Historia astronomii w Polsce*, t. 1, Wrocław 1975, s. 175–176.

⁶⁰ Kraków-Stradom, Biblioteka Księży Misjonarzy, sygn. 61–III–B. Na ten egzemplarz moją uwagę zwrócił ks. prof. dr hab. A. Usowicz.

⁶¹ „Iste liber est viccariorum ecclesie collegiate sancte Anne Cracovie». Legatus per egregios viros Nicolaum videlicet Schadek sacre theologie professorem necnon Michaelem a Voynicz legitimos executores pie memorie Adami Thuschowsky a Tarnow minoris collegij collegiati. Oretur pro eo” (tamże, na karcie tytułowej recto).

⁶² M. J. F. M. Hoenen, *Einige Notizen...*, s. 159–160.

⁶³ Tamże.

DIE KENNTNIS DES KOMMENTARS DES MARSILIUS VON INGHEN
ZU DEN «SENTENZEN» DES PETRUS LOMBARDUS
BEI DEN KRAKAUER THEOLOGEN DES MITTELALTERS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Eine Heidelberger Urabschrift der ersten drei Büchern der umfangreichen *Quaestiones super quattuor libros «Sententiarum» Petri Lombardi* von Marsilius von Inghen könnte der bekannte Theologe Matthäus von Krakau schon im Oktober 1397 aus Heidelberg mitgenommen haben, als er heimkehrte und das Studium der Theologie an der neu gegründeten Fakultät der Theologie in seiner Heimatstadt in den Jahren 1397–1399 organisierte. Sollte diese Hypothese nicht haltbar sein, müßte man annehmen, daß erst der berühmte Konziliarist Thomas von Strzempino während seines längeren Aufenthaltes auf dem Konzil in Basel (1433–1436) oder während seiner Auslandsreise nach Italien (1436–1437) eine Kopie dieses Kommentars kaufte und nach Krakau brachte.

Auf Grund der ausländischen, handschriftlichen Überlieferung verfertigte Johannes von Dąbrówka eine Krakauer Kopie der ersten drei Büchern dieses *Sentenzen*-Kommentars, die noch heute existiert, als er die *Sentenzen* in den Jahren 1439–1441 las. Eine von diesen beiden Kopien kannte Paul von Pyskowice. Die ausländische Kopie des besprochenen Kommentars benutzte Thomas von Strzempino, als er die feierlichen Vorlesungen (*principia*) zu den ersten drei Büchern der *Sentenzen* in den Jahren 1441–1442 hielt. Dies ist die erste Phase der Rezeption der ersten drei Bücher des Kommentars des Marsilius von Inghen zu den *Sentenzen* des Petrus Lombardus.

Viele Kodizes, die Thomas von Strzempino vermachte, existieren noch heute. Unter ihnen befindet sich nicht die ausländische Urabschrift des *Sentenzen*-Kommentars von Marsilius von Inghen. Es ist durchaus möglich, daß der Krakauer Magister aus dem Jahre 1494 Matthias Schürer diese Kopie mitgenommen haben könnte, als er Krakau verließ und heimkehrte, und sie später als Grundlage für den Straßburger Druck 1501 benutzte.

Nachdem die Kopie Dąbrówkas mit dem Kommentar des Marsilius von Inghen zu den *Sentenzen* in die Bibliothek der Krakauer Universität gelangte, wurde sie von Matthias von Szydłów in den Jahren 1474–1494 studiert und glossiert. Als dieser Kommentar 1501 in Straßburg im Druck erschien, schaffte Matthias von Szydłów sich bald ein eigenes Exemplar an. Auf Grund der Besitzeintragungen und Glossen konnte ich feststellen, daß die *Quaestiones super quattuor libros «Sententiarum» Petri Lombardi* von Marsilius von Inghen von einigen anonymen Krakauer *Sententiarum* und Theologen wie Michael von Biestrzyków, Martin Biem aus Olkusz und Michael Sternberg aus Oleśnica studiert wurden. Der Astronom Adam Tuskowski aus Tarnów, der wahrscheinlich die Absicht hatte Theologie zu studieren, besaß auch den Druck mit allen vier Büchern des Kommentars, über den die Rede ist. Daraus folgt, daß der *Sentenzen*-Kommentar von Marsilius von Inghen bei den Krakauer Theologen des Mittelalters gut über hundert Jahre bekannt war. Dadurch wurde die Fakultät der Theologie der Krakauer Universität wohl die erste Stätte, wo dieses bedeutendes theologische Werk bis 1546 eine so große Aufnahme fand.